

ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ВИХОВАННІ

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF USING FOREIGN LANGUAGES IN EDUCATION

В статті висвітлюється питання ефективного та гармонійного використання потенціалу навчального процесу з іноземної мови як поля для виховання з метою визначення шляхів поєднання цих двох процесів в рамках освітнього процесу. Дана дисципліна має ряд психологічних та педагогічних особливостей, котрі визначають доцільність реалізації виховних цілей в її контексті. Першочерговим виховним завданням для викладача з іноземної мови постає визначення первинної та формування подальшої мотивації до навчання відповідно до характерних особливостей здобувачів освіти, адже психологічні особливості, такі як тип запам'ятовування людини та її темперамент мають значний вплив на вибір методів викладання, що зумовлюють продуктивність і ефективність процесу навчання. В арсеналі викладача має бути широкий спектр виховних методів що виконують функцію формування свідомості особистості, соціального досвіду, привчають до певної поведінки або допомагають корегувати її, стимулюють діяльність й поведінку. Визначено, що неперекладні методи викладання іноземної мови, у порівнянні з перекладними, мають більший потенціал до реалізації виховних цілей. В статті запропоновано розділення виховання під час вивчення дисципліни на три групи: виховання в рамках організації роботи під час зайняття, виховання в рамках самостійної роботи, виховання в контексті тематичного матеріалу. Виховання під час організації навчання може виконуватися рідною або цільовою мовами і не є специфічним для іноземної мови як дисципліни. Самостійна робота має широкий спектр і дозволяє збільшити її долю в навчальних планах завдяки розвитку технологій і наявності доступу до матеріалів через інтернет. Зміст дисципліни надає спроможу глибокої інтеграції з виховними завданнями, адже лексичний і граматичний матеріал подається в контексті, що може містити гармонійно імплементовані виховні цілі. Частка виховання у змісті матеріалу з іноземної мови залежить від віку та спрямованості навчальної групи. Виховні цілі, що викладач ставить перед собою, мають також відповідати цим показникам.

Ключові слова: виховний потенціал, психологічні аспекти, педагогічні аспекти міжкультурна компетентність, методи виховання, виховання в рамках організації роботи, виховання в контексті тематичного матеріалу.

The article highlights the issue of effective and harmonious use of the potential of the foreign

language learning process as a field for character and manner building in order to determine the ways of combining these two processes within the framework of the educational process. This subject has a number of psychological and pedagogical features that determine the feasibility of implementing educational goals in its context. The primary educational task for a foreign language teacher is the determination of the initial motivation and formation of the further motivation for studies in accordance with the personal features of the students, because psychological features, such as the type of memorization of a person and their temperament, have a significant impact on the choice of teaching methods that determine productivity and effectiveness of the learning process. In the teacher's arsenal there should be a wide range of character and manner-building methods that perform the function of forming the consciousness of the individual, social experience, accustom to certain behavior or help to correct it, stimulate activity and behavior. It has been determined that non-translatable methods of teaching a foreign language, in comparison with the translated ones, have a greater potential for the realization of educational goals. The article proposes the division of character and manner building during the study of the subject into three groups: the one within the framework of work management during the class, the one within the framework of self-preparation work, the one in the context of thematic material. Character and manner building during the organization of studies can be carried out in native or target languages and is not specific to a foreign language as a subject. Self-preparation work features a wide range of types and allows to increase its share in educational plans thanks to the development of technologies and the availability of access to materials via the Internet. The content of the subject provides an opportunity for deep integration with character and manner building tasks, because the lexical and grammatical material is presented in a context that can contain harmoniously implemented educational goals. The share of character and manner building tasks in the content of foreign language material depends on the age and orientation of the study group. The educational goals that the teacher sets for themselves must also correspond to these data.

Key words: educational potential, psychological aspects, pedagogical aspects, intercultural competence, methods of character and manner building, character and manner building within the framework of work management, character and manner building in the context of thematic material.

УДК 159.953.5:81'243
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/80.1.30>

Тодорова К.Л.,
викладач кафедри авіаційної
англійської мови
Харківського національного
університету Повітряних Сил
імені Івана Кожедуба

Журавльова Н.В.,
ст. викладач кафедри авіаційної
англійської мови
Харківського національного
університету Повітряних Сил
імені Івана Кожедуба

Викладання іноземної мови ставить перед викладачем низку викликів, однак так само надає широке поле можливостей щодо реалізації виховної діяльності. Іноземну мову як дисципліну можна розглядати в якості інструмента доступу

до широкого спектра інформації та міжкультурної адаптації, також не можна ігнорувати виховний потенціал дисципліни, адже певна свобода вибору тематики та матеріалу для проведення занять дозволяє реалізувати важливі виховні

цілі. Імплементація виховного потенціалу під час викладання іноземної мови допомагає розвинути когнітивні здібності учнів, сформувати міжкультурну толерантність, емоційний інтелект та комунікативні навички. Такі компетентності сприяють формуванню соціально-адаптованої людини, що поважає сучасні людські цінності та є відкритою для інноваційних поглядів та прогресу.

Психологічні аспекти використання іноземних мов у вихованні пов'язані з визначенням та формуванням мотивів до навчання, виявленням психологічних особливостей учнів та подоланням бар'єрів як у навчання в цілому, так і саме в опануванні цільової іноземної мови. В свою чергу педагогічні аспекти надають викладачеві інструменти оптимізації навчального процесу в контексті вивчення іноземної мови, надаючи змогу добрати методики для гармонійного поєднання навчання та виховання. Необхідність дослідження психологічних та педагогічних аспектів використання іноземних мов для реалізації виховної діяльності обґрунтовує актуальність статті, адже це надає змогу обрати найдоцільніші методики та стратегії навчання, що сприятиме не лише формуванню компетентності учня в рамках предмета, а й подальшій адаптації в сучасному суспільстві.

Мета статті полягає у дослідженні можливостей реалізації виховання під час вивчення іноземних мов з приділенням особливої уваги психологічним та педагогічним змінам особистості учнів, визначенні доцільних методів та стратегій для гармонійного поєднання вивчення предмета та виховання, а також оцінці впливу виховання на розвиток людини, що проходить навчання.

Завдання статті охоплюють:

1) Аналіз психологічних аспектів що є пов'язаними з процесом вивчення іноземної мови, а саме розвиток когнітивних функцій, мовленнєвих здібностей, емоційного інтелекту та навичок комунікації.

2) Добірка та аналіз педагогічних підходів та методів вивчення цільової дисципліни та виховання для забезпечення багатостороннього розвитку учня під час занять, розгляд їх комбінацій.

3) Визначення впливу вивчення іноземних мов на соціальне виховання, включаючи розвиток міжкультурної компетенції і толерантності, а також формування особистісних якостей, включаючи ті що пов'язані з навчальними навичками.

4) Добірка оптимальних підходів до використання виховного потенціалу іноземних мов з урахуванням особливостей групи здобувачів освіти та її індивідів.

Отже, теоретичний аналіз можливостей реалізації виховного процесу та формування практичних рекомендацій щодо його застосування під час навчального процесу складають основні цілі статті. Виховання має враховувати необхідність

прищеплення людині поваги до загальнолюдських цінностей, моральних ідеалів, естетичних цінностей та принципів, що відповідають багатовіковій культурі нашого народу.

Доцільним буде визначити що саме позначає термін «виховання» в педагогіці. Так, С.У. Гончаренко приділяє велику увагу визначенню виховання та понять що мають тісний з ним зв'язок. Виховання визначається як сукупність зовнішніх факторів та систематично застосованих до об'єкта виховання заходів, що мають на меті формування особистості, готової до ведення соціального життя, трудової діяльності та залученості до інших сфер в якості самодостатньої особи, спроможної до самостійних рішень. В широкому сенсі виховання охоплює два компоненти, а саме навчання та виховання у вузькому сенсі, що містить планомірний вплив вихователя на вихованця. Такий вплив реалізується шляхом демонстрації власного прикладу, вимоги і заборони, переконання, привчання та навчання. На думку С.У Гончаренка виховання міцно пов'язано з розвитком людини, що має бути враховано під час педагогічного керівництва над якісними змінами особи. Це твердження також підкреслює необхідність адаптації застосованих методів виховання до особливостей розвитку людини. Також, виділяється термін «виховуюче навчання», що позначає гармонійне поєднання опанування теоретичного матеріалу та практичних навичок з дисципліни з одного боку, та формування особистості під впливом виховної діяльності під час навчального процесу з іншого. Ця нероздільність пояснює тенденцію до об'єднання виховання та навчання Я.А. Коменським, Ж.-Ж. Руссо, Й.Г. Песталоцці та К.Д. Ушинським. [3, с. 53]

Будь-який навчальний процес містить елементи виховання, адже передбачає соціалізацію, навіть під час індивідуальних занять з учнем. Іноземна мова, як дисципліна що відповідно до сучасних тенденцій методики викладання схиляється до комунікативного підходу, має великий потенціал реалізації виховних завдань не лише під час організації процесу навчання, а й в рамках навчального матеріалу, що подається для вивчення, як і рідна мова, література, історія тощо. Успішність опанування дисципліни базується на низці певних якостей здобувача освіти, на які вихователь має змогу впливати за допомогою певних методів. До найбільш суттєвих психологічних аспектів вивчення іноземної мови належать мотивація і інтерес до вивчення мови, активна робота пам'яті та мислення, здатність до вивчення мови, співвідношення мови і мовлення в процесі навчання та мовний бар'єр. [5, с.126] Мотиваційна складова є необхідною в навчанні, адже навчання полягає в виконанні певних дій спрямованих на формування навички або запам'ятовування, що вимагає прикладання волі. В залежності від

особливостей здобувача освіти, наявності внутрішнього поштовху до здобуття нових знань, або ж навпаки, відсутності зацікавленості в навчанні, викладач, що саме і виступає вихователем під час навчального процесу, має обрати до якого типу мотивації звернутися. Позитивна мотивація є ефективною для учнів, що мають спрагу до знань, енергійно беруть участь в навчально-виховному процесі. Негативна мотивація, через страх покарання, хоч і не має підтримки серед більшості педагогів, але є наче не єдиним шляхом спонукання до дії здобувачів освіти що не мають зацікавленості та внутрішньої мотивації до вивчення іноземної мови. Недоцільне застосування мотиваційних заходів може мати суттєвий негативний вплив на якість освіти та її здобувачів, адже надлишкова мотивація призводить до знервованості, тривожності та втрати продуктивності, в той час, як недостатність мотивації суттєво ускладнює процес навчання і створює ризик прогалин в вивченому матеріалі. Одже, першочерговим завданням викладача є визначення рівня вмотивованості та побудова стратегії щодо створення мотивації, що є свого роду реалізацією виховного процесу, адже мотивація стосуватиметься не лише вивчення іноземної мови, а навчання в цілому.

Кожна людина має певні вроджені особливості запам'ятовування та мислення, які впливають на засвоєння матеріалу. Так, за змістом види пам'яті, що переважають, можна поділити на образну, словесно-логічну, рухову та емоційну [9, с. 41]. Зважаючи на те, що іноземна мова, як і мова взагалі, потребує в основному саме запам'ятовування лексичного матеріалу, подача матеріалу одностипними методами не дає змогу ефективно запам'ятовувати матеріал певній групі здобувачів освіти, що підриває впевненість в собі, своїх силах та призводить до утворення негативних асоціацій з дисципліною, що стає причиною вгасання мотивації, особливо коли мова йде про учнів молодшої школи та підлітків.

Велику роль з психологічної сторони відіграє темперамент особистості здобувача освіти. Так інтроверти та екстраверти мають різні патери запам'ятовування, типи взаємодії з оточенням та стійкість уваги. Те, що є прийнятним або звичним для екстраверта, може глибоко травмувати інтроверта. Наприклад, усні відповіді вголос на заняттях з іноземної мови можуть виявитися для одного учня стандартною справою, а для іншого, що має страх перед публічними виступами через свій психотип, справжнім викликом із значним стресом [11, с. 5]. Хоча більшість здобувачів освіти мають змішаний психотип, все ж обережність і демократизм відносно певних учнів є невід'язною умовою реалізації повноцінного виховного процесу що відповідає сучасним стандартам. Не менш суттєвим психотип є для подолання мовного бар'єра, адже

його психологічна складова базується саме на внутрішніх якостях та закладених переконаннях здобувача освіти [7, с.65]

Спромога викладача виявити певні психологічні та мотиваційні особливості учня надає йому можливість добрати відповідні техніки задля оптимізації навчального процесу і подальшої адаптації особистісних якостей учня для успішної реалізації себе в майбутньому. Завданням виховного процесу є формування в здобувача освіти навичок мислення та пізнавальних інтересів, виявлення їх потенціалу та розвиток рис характеру відповідно до принципу природовідповідності.

Висвітлення сучасних методів виховання та актуальних методів викладання іноземної мови надає можливість визначити їх потенційну сумісність та користь від застосування їх в системі.

Такі методи виховання як бесіда, дискусія, лекція, переконання, навіювання та приклад є методами формування свідомості особистості. Ці методи спрямовані на формування певних переконань, принципів та цінностей що відповідають ідеалам сучасної людини в демократичному світі. Доручення, педагогічна вимога, громадська думка є методами, що надають змогу сформувати досвід суспільної діяльності, організації роботи в групі та підготувати до подальшої соціалізації. Методи вправ і привчань, а саме виправлення та привчання, являють собою повторювання моделей поведінки з метою формування звички вчиняти за загальноприйнятими нормами моралі і честі. Методи стимулювання діяльності й поведінки, якими вважаються гра, змагання, заохочування та прохання, надають поле для аналізу поведінки і виявлення потенційних прогалин у вихованні, стимулюють діяльність та дозволяють коригувати поведінку в процесі цієї діяльності. Також, в якості методу виховання використовують виховуючі ситуації, які надають змогу здобувачам освіти підсвідомо та з певною долею самостійності дійти до висновків щодо доцільності та моральності своєї поведінки, поглядів та ставлення [2, с. 132].

З іншого боку, викладання іноземної мови в сучасних освітніх закладах може здійснюватися за низкою різноманітних педагогічних методик. Найбільш поширеним та рекомендованим є комунікативний метод. Метод ставить на меті моделювання реалістичних ситуацій задля практики мовлення і ведення комунікації цільовою мовою, що саме і є практичною метою вивчення дисципліни. Аудіо-візуальний метод що найчастіше є доречним для навчання базовим фразам і словам з іноземної мови, передбачає засвоєння матеріалу на слух, з виключенням використання рідної мови, при цьому розуміння концептів досягається шляхом отримання візуальної інформації (відео, картини, картки, візуалізація рухів, приклади з класної кімнати або реального життя) [10,

с.43]. Аудіо-лінгвальний метод, створений Чарльзом Фрізом та Робертом Ладо в США, є сприйняттям цільової інформації на слух та репродукція її певну кількість разів під контролем викладача. Усний метод, розроблений англійським педагогом і методистом Гарольдом Пальмером, є ототожненням аудіо-візуального та аудіо-лінгвального методів та передбачає постійну взаємодію викладача та здобувача освіти в усній формі та на різних рівнях складності [4, с. 52]. Граматико-перекладний метод, котрий вважається застарілим, однак досі використовується для навчання письму та граматиці, є втіленням порівняльного мовознавства на практиці і передбачає прямий переклад лексичних одиниць із запам'ятовуванням відповідей з рідною мовою. Текстуально-перекладний метод є похідною від граматико-перекладного методу, але передбачає запам'ятовування фраз і конструкцій в асоціації з еквівалентами рідної мови [8, с.72].

Зважаючи на особливості методів викладання іноземної мови та методів виховання, можна стверджувати що жоден з навчальних методів не виключає жоден з методів виховання. Безумовно, методи навчання що базуються на постійній комунікації мають більший потенціал для реалізації мети виховання, однак перекладні методи, а саме граматико-перекладний та текстуально-перекладний також мають потенціал залучення методів виховання.

Процес виховання на зайнятті з іноземної мови можна умовно поділити на виховання в рамках організації роботи під час зайняття, виховання в рамках самостійної роботи, та виховання в контексті тематичного матеріалу.

Організація роботи на зайнятті з іноземної мови має багато спільного з іншими дисциплінами, як в школі, так і в вищих навчальних закладах. В залежності від рівня володіння цільовою мовою здобувачами освіти та методики обраної викладачем для ведення навчального процесу, використовуються рідна мова, рідна мова в сукупності з цільовою іноземною мовою або винятково іноземна мова для висловлення педагогічних вимог, доручень, контролю над висловленням громадської думки, введення правил та виконання ролі арбітру в іграх та змаганнях, оголошення прохань та заохочень та створення виховуючих ситуацій. Виховання в процесі організації роботи навчальної групи дозволяє розвинути або корегувати в здобувачів освіти навички соціалізації та комунікації. Процес навчання має проходити в атмосфері взаємоповаги, дотримання правил етикету, розумної взаємодопомоги та демократизму. Учні здобувають досвід здорової конкуренції, співпраці та самостійної діяльності. Досвід групової роботи не може обмежуватися позитивізмом, адже зазвичай труднощі з рівнем вихованості виникають

саме в конфліктних ситуаціях. Завдання викладача підготувати здобувачів освіти до вирішення суперечок в житті за межами навчального класу та навчити залагоджувати конфлікти мирним шляхом за допомогою словесної дискусії, пошуку здорового компромісу, ведення перемовин, звернення до емпатії та просування загальнолюдських цінностей на перший план. Під час організаційних етапів такі ситуації можуть виникати ненавмисно і потребують помірного втручання з боку викладача, що надає можливість учасникам конфлікту винести урок з ситуації та дійти до прийнятної моделі поведінки під час конфлікту власними зусиллями під контролем викладача. Що відрізняє зайняття з іноземної мови від низки інших дисциплін, це регламентована кількість осіб у групі, що є нижчою за більшість інших дисциплін. Така особливість, що є обґрунтованою необхідністю активної усної практики вголос для кожного здобувача освіти, позитивно впливає і на виховний процес, котрий стає більш індивідуалізованим та піддається детальнішому моніторингу з боку викладача.

Виховання в рамках самостійної роботи охоплює самостійні завдання в навчальному класі, виконання самостійних та контрольних робіт під час оцінювання, виконання творчих проєктів та домашньої роботи. В.К. Буряк вважає самостійну роботу особливим вищим видом навчальної діяльності, який потребує від здобувача освіти самостійно формувати та реалізовувати певні цілі в процесі опанування матеріалу з дисципліни. Такий вид роботи передбачає привчання до самостійної організації навчального процесу що веде до досягнення навчальних цілей з усвідомленням власних можливостей, що відіграє ключову роль в подальшій спроможності до самоосвіти. Виховання такого роду самостійності передбачає поступове зменшення контролю викладача над процесом роботи, що також підвищує рівень індивідуалізації, адже учень може корегувати процес виконання роботи та його зміст самостійно. Основна задача викладача полягає у наданні здобувачеві освіти інструментів для розв'язання навчальних проблем. [1, с. 12] Можливості самостійної роботи з іноземної мови суттєво розширила поява інтернет-технологій, навчальних платформ та великого різноманіття навчального матеріалу. Здобувачі освіти мають змогу наразі самостійно практикувати вимову, письмо і вивчати лексичний матеріал за різними методиками, залежно від власних вподобань, що значно розширює діапазон можливостей самостійної роботи з виховної мови і, відповідно, має збільшити її частку в основному плані опанування дисципліни.

Як і більшість гуманітарних дисциплін, іноземна мова має значний виховний потенціал в рамках матеріалу що подається під час навчання. Після проходження етапу формування базових навичок

сприйняття і розуміння інформації на слух та опанування читання, здобувачі освіти готові до засвоєння загальнолюдських цінностей, моралі та мудрості через іншомовні тексти, відеоматеріали та аудіоматеріали. Виховний зміст занять може мати різні напрямки, а саме впроваджувати загальнолюдські цінності, прищеплювати патріотизм і любов до батьківщини, мотивувати до дії та розвитку, розвивати емпатію до оточуючих та до самого себе, виховувати етичну поведінку та привчати до дотримання правил соціалізації та манер, зумовлювати та зрощувати любов до професійної діяльності та започатковувати толерантність.

Використання виховного потенціалу іноземної мови саме в рамках матеріалу залежить від таких факторів, як вік здобувачів освіти, сфера діяльності та рівень володіння цільовою мовою на момент початку курсу. Для молодших вікових груп, до котрих належать учні дошкільних навчальних закладів і молодшої школи, доречним буде введення ввічливих фраз, що є основою етичного виховання, позитивного сприйняття невідомого та нового через мову. Групи середнього віку, що включають учнів середньої школи, зазвичай мають достатньо сформовані навички для сприйняття та розуміння повчальних оповідей, мультиків, коротких спеціалізованих відео та аудіо, а також прикладів діалогічного мовлення, що адаптують здобувачів освіти до соціалізації, знайомлять з іноземною культурою, прищеплюють більш високі моральні принципи та вчать правилам і закономірностям спілкування. Здобувачі освіти груп старше середнього віку, а саме підлітки та юнаки, є важкою категорією через вікові особливості розвитку, тож зміст матеріалу що має на меті виховання повинен бути завуальований для того, щоб уникнути негативного сприйняття. Виховання любові до батьківщини, патріотизму, толерантності та поблажливості до інших людей, а також орієнтація на вибір професійного шляху в майбутньому мають становити ядро виховного процесу в цьому віці. Члени дорослих навчальних груп зазвичай мають сформовану особистість, погляди на життя і не потребують виховання в значному ступені. Якщо група вивчає професійну англійську, то зміст матеріалів набуває обмеженого характеру і не може розкривати виховний потенціал іноземної мови так само ефективно як в програмі загального курсу. Однак, мотивація до професійного розвитку, розширення знань у полі діяльності учнів, міжкультурна інтеграція та спонукання до постійного самовдосконалення доцільним буде реалізовувати через матеріал іноземною мовою в контексті професійної лексики і мовленнєвих структур.

Підбиваючи підсумки викладеного в статті матеріалу можна сказати, що головною перевагою

іноземної мови, в плані виховного потенціалу, є її належність до гуманітарних наук і наявність тенденції використання комунікативного методу під час викладання дисципліни. Ці особливості надають можливість всебічно і органічно поєднати процес навчання з процесом виховання, комбінуючи методи виховання і навчання іноземній мові. Запропоновано розділити реалізацію виховання на три групи, а саме виховання в рамках організації роботи під час зайняття, виховання в рамках самостійної роботи, та виховання в контексті тематичного матеріалу, що дозволяє прослідкувати повноту реалізації виховання та добрати різноманітні техніки для кожного виду. Також, зміст виховного процесу рекомендовано адаптувати до вікових особливостей та до типу іноземної мови що вивчається (загальна або професійна). Виховний процес є невіддільним для іноземної дисципліни і містить як базові виховні задачі як прищеплення навички вчитися, так і глибоку мораль та екзистенційну думку. Розуміння реалізації виховання допомагає покращити якість освіти і підготувати учнів до майбутньої соціалізації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Буряк В. К. Самостійна робота як системоутворюючий елемент навчальної діяльності студентів. *Вища школа*. 2008. № 5. С. 10–24.
2. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Акад., 2003. 576 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник : словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
4. Жлуктенко Ю. О. Навчання іноземних мов за методичною системою Ч. Фріза – Р. Ладо : навч. посіб. Київ : Рад. школа, 1989. 105 с.
5. Зеленін Г. І. Іноземна мова як інструмент формування комунікативної компетентності майбутніх викладачів технічних дисциплін. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2019. № 64. С. 126–133.
6. Лінгводидактичні аспекти навчання іноземних мов у вищих навчальних закладах : зб. матеріалів доп. учасн. Міжнар. науково-практ. конф. / Тернопіль : ТАНГ, 2004. 225 с.
7. Лозова О. М. Психологічні аспекти засвоєння іноземної мови : навч.- метод. посіб. Київ, 2010. 143 с.
8. Панова Л.С., Андрійко І.Ф., Тезікова С.В. Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2010. 328 с.
9. Прищак, М. Д., Мацко Л. А. Психологія. Ч. II : навч. посіб. Вінниця : ВНТУ, 2012. 103 с.
10. Bowen J. D., Language and Language Learning Nelson Brooks. *Hispania*. 1961. Vol. 44, № 1. P. 194. URL: <https://doi.org/10.2307/334577> (date of access: 19.02.2025).
11. Eysenck H. J., Eysenck S. B. G., Barret P. T. A revised version of the psychoticism scale. *Personality and Individual Differences*. 1985. № 6. P. 21–29.